

ნომადი ბართაია

**“ვეფხისტყაოსნის”
შექმნის წინაპირობებისათვის**

ძველი ქართული ლიტერატურის უდიდესი მკვლევარი, აკადემიკოსი კორნელი კეკელიძე, ქართული საერო მწერლობის წარმოშობაზე მსჯელობის შემდეგ, დაასკვნის: “ის, რაც საეკლესიო მწერლობის წიაღში სტიქიურად მზადდებოდა, გარკვეული დროიდან, როდესაც შესაფერისი პირობები მომწიფდა, სახელდობრ მეთერთმეტე-მეთორმეტე საუკუნიდან, მკვეთრად გამოძვლავდა და მხატვრული საერო ლიტერატურის სახით გაიშალა და გაიფურჩქნა. თუმცა შესაძლებელია, ასეთი წინასწარი კულტურულ-ლიტერატურული პირობები სხვა ქვეყანაშიც არსებობდა, მაგალითად, ბიზანტიაში, მაგრამ იქ საერო ლიტერატურა არ აღმოცენებულა, მაშასადამე, **საჭირო იყო კიდევ რაღაც სხვა პირობა**” (ხაზგასმა ჩვენია - ნ.ბ.) (კ. კეკელიძე, 1981, გვ. 12).

დიახ, მოხდა ასეთი რამ, XII საუკუნის ქართულ ლიტერატურაში წარმოიშვა საერო მწერლობა და “ვეფხისტყაოსნის” სახით ამოიფრქვა მისი ვულკანი, რომელიც მოულოდნელი აღმოჩნდა მთელი ქრისტიანული მწერლობისთვის და რომლის წარმოსაშობად, კორნელი კეკელიძის სიტყვებით რომ ვთქვათ, **“საჭირო იყო კიდევ რაღაც სხვა პირობა”**.

ნახევარ საუკუნეზე მეტი გავიდა მას მერე, რაც კორნელი კეკელიძემ იგრძნო ამ “სხვა პირობის” არსებობა და მასში გარკვევის აუცილებლობის საჭიროება, მაგრამ ამ მიმართულებით, ცალკეულ მკვლევართა მიერ გამოხატულ თითო-ორჯოლა მოსაზრებათა გარდა, მეცნიერული კვლევა-ძიება არ წარმოებულა. საქმე ეხება ქართული საერო მწერლობის აღმოცენება-განვითარების წარმოშობ და განმავითარებელ მიზეზს, რომელსაც “ვეფხისტყაოსანი” დაედგა გვირგვინად.

ამ პრობლემის ირგვლივ მკვლევარნი სამ ჯგუფად არიან გაყოფილნი. ერთნი მიიჩნევენ, რომ ეს მოხდა შიდა ფაქტორის ძალით (კ. კეკელიძე...), მეორენი თვლიან, რომ აქ გადამწყვეტი როლი ეკუთვნოდა გარე ფაქტორის ძალას (ნ. მარია...), ხოლო მესამენი ამ პროცესში შუალედურ პოზიციას იჭერენ (ი. აბულაძე...).

რამდენადაც შემდეგ ნ. მარია უარყო თავისი შეხედულება ამ საკითხთან დაკავშირებით, ხოლო შუალედური პოზიციის მქონენი მხოლოდ ცალკეული გამონათქვამების დონეზე დარჩნენ, საბოლოოდ გაბატონდა აზრი შიდა ფაქტორის მომხრეთა სასარგებლოდ: “ნ. მარის აღრინდელ თეორიას ქართული საერო მწერლობის სპარსული ლიტერატურის ზეგავლენით წარმოშობის შესახებ ახლა არავინ იზიარებს (ამ თეორიას თავის დროზე ბევრი მიმდევარი ჰყავდა). სადავო არ არის, რომ ისეთი დიდი მასშტაბის მოვლენა, როგორცაა ქართული საერო მხატვრული მწერლობის წარმოშობა, არ შეიძლება უცხოური გავლენით აიხსნას” — წერს ალექსანდრე ბარამიძე (ა. ბარამიძე, 1966, გვ. 8).

აქვე აღვნიშნავთ, რომ ციტატა მოგვყავს ქართული ლიტერატურის ისტორიის მეორე ტომიდან, რომელიც დღემდე სახელმძღვანელო-სამაგიდო

წიგნად ითვლება და ნახევარი საუკუნეა მასზე თაობები იზრდებიან. მართლაც, ამ საკითხთან დაკავშირებით დღეს უკვე არავინ კამათობს.

დაისმის კითხვა — სად უნდა იმალებოდეს ის **“კიდევ რაღაც სხვა პირობა?”**, რომლის აუცილებლობასაც სულმნათი კ. კეკელიძე, შეიძლება, მეცნიერული ალლოთი გრძნობდა.

“ვეფხისტყაოსნის” წარმოშობასთან დაკავშირებით უამრავი ლიტერატურა არსებობს. მათი მიმოხილვა ამჯერად ჩვენს მიზანს არ წარმოადგენს და იგი ამ მცირე მოცულობის ნაშრომში შეუძლებელიც არის. ჩვენ მხოლოდ იმის აღნიშვნით შემოვიფარგლებით, რომ ეს პრობლემა დასავლურ სამყაროსთან მიმართებაში საკმაოდ სიღრმისეულად არის შესწავლილი, რასაც ვერ ვიტყვით აღმოსავლურ სამყაროსთან დაკავშირებით. უფრო მეტიც, თუ გავიზიარებთ აკადემიკოს ალ. ბარამიძის ზემომოტანილ მოსაზრებას ამ პრობლემასთან დაკავშირებით, უბრალოდ, ადგილიც კი არ რჩება აღმოსავლურ სამყაროსთან რუსთველის პოემის ურთიერთობის მოსაზრებლად. ჩვენ კი მიგვაჩნია, რომ აღმოსავლეთისა და დასავლეთის გზაგასაყარზე მყოფი ერის უკვდავი ქმნილება “ვეფხისტყაოსანი” ერთნაირად უნდა განვიხილოთ როგორც დასავლურ, ისე აღმოსავლურ სივრცეში და ასევე ორივე მიმართულებით უნდა გამოვლინდეს ურთიერთობათა ხვედრითი წილი.

დიახ, XII საუკუნის ქართულ ლიტერატურაში “ვეფხისტყაოსნის” სახით ამოიფრქვა ვულკანი, რომელიც უპრეცედენტო მოვლენა აღმოჩნდა არა მარტო ქართულ, არამედ მთელი ქრისტიანული ლიტერატურისთვის. ეს მოვლენა დღეს ქართულ რენესანსად არის წოდებული, რენესანსად, რომელიც ორი საუკუნით უსწრებს ევროპულ რენესანსს.

რამ გამოიწვია ლიტერატურაში, ასე ვთქვათ, ეს ამოფრქვევა?

ჩვენი აზრით, ეს ამოფრქვევა გამოიწვია XII საუკუნის საქართველოსა და, საერთოდ, მახლობელ აღმოსავლეთში მიმდინარე პოლიტიკურმა და კულტურულმა პროცესებმა:

ამ დროს საქართველო ხდება ერთიანი სახელმწიფო, რომელიც სოციალ-ეკონომიკურად და კულტურულად განვითარების მაღალ საფეხურს აღწევს.

ამ დროს ჩნდება საერო კულტურის ცენტრები.

ამ დროის საქართველოში შეიქმნა ისეთი ტოლერანტული გარემო, სადაც მუსლიმები თავს უკეთაც კი გრძნობენ, ვიდრე რომელიმე ისლამურ ქვეყანაში.

ამ დროს მახლობელ აღმოსავლეთში ბატონობენ თურქ-სელჩუკები, რომელთა იმპერიაში შემავალ ქვეყნებში სალიტერატურო ენად გაბატონებულია სპარსული, ხოლო საქართველოს მეზობელი შირვანი არის სპარსული ლიტერატურის ცენტრი, საიდანაც სპარსული ლიტერატურა, თარგმანის გზით, ნიაღვარივით შემოედინება ქართულ მწერლობაში.

ამ დროს მახლობელ აღმოსავლეთში არაბულ-მუსლიმურ კულტურა ჩანაცვლებულია სპარსულ-მუსლიმური კულტურით. და აი, აქ ერთ მომენტზე უნდა გავამახვილოთ ყურადღება:

1980 წელს გამოქვეყნდა დიდი აღმოსავლეთმცოდნე ისტორიკოსის, ვალერიან გაბაშვილის გამოკვლევა “შუა საუკუნეების ახლო აღმოსავლური კულტურა (პერიოდიზაციის ცდა)” (გ. გაბაშვილი, 1980), რომელიც, ვფიქრობთ, საეტაპო ნაშრომია აღმოსავლური კულტურის კვლევის ისტორიაში. აღნიშნულ გამოკვლევას მოჰყვა ამავე მეცნიერის “აღმოსავლური კულტურის ძირითადი თავისებურებანი (არაბულ-მუსლიმური კულტურა)” (გ. გაბაშვილი, 1985) და

“აღმოსავლური კულტურის ძირითადი თავისებურებანი XI-XII საუკუნეებში (სპარსულ-მუსლიმური კულტურა)” (ვ. გაბაშვილი, 2012). ეს უკანასკნელი გამოქვეყნდა მეცნიერის გარდაცვალების შემდეგ (სამწუხაროა, რომ ეს ნაშრომები, ენობრივი ბარიერის გამო, უცნობია უცხოელ აღმოსავლეთმცოდნეთა თუ საერთოდ შუა საუკუნეების კულტურის მკვლევართათვის).

პირველ ნაშრომში მეცნიერი აანალიზებს ისლამის შემდგომი ხანის კულტურას და ახდენს მის პერიოდიზაციას, სადაც გამოყოფს ორ პერიოდს — არაბულ-მუსლიმურსა (VII-Xსს.) და სპარსულ-მუსლიმურს (XIსს.-დან.), რომელთაგან პირველი იქმნებოდა არაბულ ენაზე, ხოლო მეორე — სპარსულზე. ორივე კულტურას ეთნიკურ არაბებსა და სპარსელებთან ერთად ჰქმნიდნენ ის ხალხები, რომელთათვის კულტურის ენა იყო ჯერ არაბული, ხოლო შემდეგ სპარსული.

რა მიმართებაში იყო არაბულ-მუსლიმურ და სპარსულ-მუსლიმურ კულტურულ სამყაროსთან ქართული კულტურული სამყარო, კერძოდ, მისი ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი — ქართული მწერლობა?

არაბობის უღელს ვერც საქართველო გადაურჩა, მაგრამ, განსხვავებით მახლობელი აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნების ხალხებისგან, მაგალითად, ირანისგან, რომელმაც დაკარგა თავისი ცამეტსაუკუნოვანი მაზდეანური რელიგია, სალიტერატურო სპარსული ენა და დამწერლობა, ქართველობამ სამივე შეინარჩუნა.

მაშინ, როცა მახლობელ აღმოსავლეთში გაბატონებული იყო არაბულ-მუსლიმური კულტურა, საქართველოში არსებობდა მხოლოდ ქრისტიანული მწერლობა და ქართული კულტურის კერებს ეკლესია-მონასტრები წარმოადგენდნენ. ქართულ-არაბულ ლიტერატურულ ურთიერთობათა მაკავშირებელ რგოლსაც (VII-Xსს.) სწორედ არაბულ-ქრისტიანული მწერლობა წარმოადგენდა. არაბული გზით შემოდიოდა საქართველოში ქრისტიანული ძეგლები.

სულ სხვა სურათი გვაქვს XII საუკუნეში, როცა მახლობელ აღმოსავლეთში არაბულ-მუსლიმურ კულტურას X საუკუნიდან ჩაენაცვლა სპარსულ-მუსლიმური კულტურა, რომლის სახითაც ჩვენ საქმე გვაქვს კიდევ უფრო მაღალ საფეხურზე ასულ კულტურასთან და რომლის საერო ლიტერატურიდანაც ქართველმა ხალხმა ბევრი რამ გაითავისა, მხედველობაში გვაქვს საერო მწერლობა.

XII საუკუნე მახლობელ აღმოსავლეთში არის თურქ-სელჩუკთა ბატონობის ხანა. “თურქ-სელჩუკებიც, ისევე როგორც თავის დროზე არაბები, საზოგადოებრივი განვითარების დაბალ საფეხურზე იდგნენ. მათ სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის არავითარი გამოცდილება არ გააჩნდათ. ამიტომ, არაბების მსგავსად, ისინი იძულებული იყვნენ დაყრდნობოდნენ დაპყრობილი ქვეყნის კულტურულ ელემენტს, ესარგებლათ საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი ცხოვრების სარბიელზე სპარსული ენით” (ვ. გაბაშვილი, 2012, გვ. 241).

ასე მიეცა არაბობის მერე გასაქანი მახლობელ აღმოსავლეთის დიდ ნაწილში სპარსულ ენას. ასე გაბატონდა სპარსული საქართველოს მეზობელ აზერბაიჯანში, საიდანაც იწყო დინება ქართულ ლიტერატურაში სპარსულმა მწერლობამ.

სპარსულ-მუსლიმური ლიტერატურა ეს არის ისლამური ცივილიზაციის შემადგენელი ნაწილი, ისე როგორც ქართულ-ქრისტიანული მწერლობა არის ქრისტიანული ცივილიზაციის შემადგენელი ნაწილი. ესე იგი XII საუკუნის

ქართულ-სპარსულ ლიტერატურულ ურთიერთობათა სახით ჩვენ საქმე გვაქვს ზოგადად ქრისტიანულ და ისლამურ ცივილიზაციათა — ხოლო კონკრეტულად — ქართულ-ქრისტიანულ და სპარსულ-მუსლიმურ კულტურათა გადაკვეთასთან.

რუსთველის გმირთა სამოქმედო არეალი აღმოსავლური სამყაროა, მისი პერსონაჟებიც, სახელების მიხედვით, აღმოსავლელები არიან. ამავე დროს მათთვის ორგანული ჩანს დასავლური ღირებულებანი.

“ორიენტალისტურ ნაშრომებში (ისტორიოგრაფიულ და ლიტერატურულ გამოკვლევებში) ნაჩვენებია არაა XI-XII სს. სპარსულ-მუსლიმური კულტურის დამახასიათებელი თავისებურებანი, მისი ნიშან-თვისებები. აღნიშნულია მხოლოდ ამ კულტურის ფაქტები სპარსული და ან უკეთ, სპარსულენოვანი ავტორების (პოეტების, მწერლების, მეცნიერების...) ნამუშევრების მიხედვით. ირანისტი ისტორიკოსები და ლიტერატორები XI-XII სს. სპარსულ-მუსლიმურ კულტურას ანიჭებენ არა ზოგად მნიშვნელობას, არამედ მიიჩნევენ სავსებით კონკრეტულ მოვლენად, წმინდა სპარსული კულტურულ-ეროვნული მისწრაფებების გამოხატულებად” (ვ. გაბაშვილი, 2012, გვ. 237).

მართლაც, სპარსულ-მუსლიმური კულტურა, რამდენადაც იგი შექმნილია არა მხოლოდ ეთნიკურად სპარსელების, არამედ მახლობელი აღმოსავლეთის მრავალფეროვანი ხალხების მიერ, არ შეიძლება მივიჩნიოთ წმინდა სპარსულ კულტურულ მოვლენად. ის არის საერთო მუსლიმური კულტურის გამოხატულება. ქართულ ლიტერატურასაც კავშირი აქვს სწორედ ასეთი კულტურული სამყაროს ლიტერატურასთან.

XII საუკუნეში, სპარსულ-მუსლიმური მწერლობის სახით, ქართველი ხალხის თვალწინ სრულიად ახალი თვალწარმტაცი სამყარო გადაშალა. ჩვენი წინაპრები კი ამ სამყაროს შორიდან ცქერით კი არ მისცემიან ტკბობას, არამედ იგი თავიანთ შემოქმედებით ქურაში გაუტარებიათ და გაუქართულებიათ, რამაც დიდი როლი ითამაშა ქართული საერო მწერლობის განვითარების საქმეში.

საქართველო ევრაზიის გასაყარზე მყოფი ქვეყანაა, რომლის კულტურაში ერთნაირად არის შეზავებული ევროპული და აზიური სულიერი ფასეულობანი. ლიტერატურათმცოდნეობის კუთხით ევროპული ნაკადი საკმაოდ არის შესწავლილი “ვეფხისტყაოსანში”, აღმოსავლური კი — სათანადო შესწავლას შიოთხნოს.

აქვე ყურადღება უნდა მიექცეს ერთ გარემოებას: მაშინ, როცა სპარსულმა, როგორც სალიტერატურო ენამ, გადაფარა მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნების დიდ ნაწილი, საქართველოში მან ვერ შემოაღწია. მიზეზი ამისა, უპირველეს ყოვლისა, უნდა ვეძიოთ იმაში, რომ საქართველოში ვერ გაბატონდნენ თურქ-სელჩუკები და ქვეყანა არ მოექცა იმ იმპერიის გავლენის ქვეშ, სადაც სახელმწიფო და სალიტერატურო ენად გაბატონებული იყო სპარსული. ამავე დროს, როგორც მანანა გაბაშვილი შენიშნავს, “X საუკუნეში, როდესაც იწყება სპარსულ-მუსლიმური კულტურის გავრცელება, საქართველოში მიმდინარეობს ქვეყნის გაერთიანების პროცესი. ეს რთული ისტორიული მოვლენა შეუძლებელი იქნებოდა ეროვნული იდეოლოგიისა და ქართული ქრისტიანობის კიდევ უფრო გაძლიერების პოლიტიკის გარეშე. ამ დროს დავით კურაპალატი (966-1001), რომელიც ამ პროცესს ჩაუდგა სათავეში, ქართულ ენას, მის დაცვასა და პოპულარიზაციას განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს, უფრო მეტიც, ეს ენა, მისი კავკასიური

პოლიტიკის შედეგად, კავკასიის მასშტაბითაც იწყებს გავრცელებას და მას ბიზანტიის იმპერატორი ბასილი II, ალბათ, თავისი კავკასიის პოლიტიკიდანაც გამომდინარე, თავის შვილებს ასწავლის. დავით კურაპალატის ქართული ენის აღნიშნული პოლიტიკა, ქართულ კულტურასთან ერთად, სერიოზულ დამცავ მექანიზმს წარმოადგენდა. ასე იყო შემდგომ ეპოქაშიც, როდესაც სპარსულ-მუსლიმური კულტურის ყველაზე აქტიურ ხანას საქართველოს კიდევ უფრო გაძლიერება და მისი ისტორიის, ეგრეთ წოდებული, “ოქროს ხანა” დაემთხვა” (ვ. გაბაშვილი, 2011, გვ. 8).

ის ფაქტი, რომ ბიზანტიის იმპერატორი ბასილი II თავის შვილებს ქართულ ენას ასწავლიდა, მნიშვნელოვანი საბუთია იმის დასტურად, კარს მომდგარ სპარსული ენის ბატონობის მოსალოდნელი საფრთხისგან დასახსნელად, თუ რა დამცავი მექანიზმი მზადდებოდა საქართველოში, რომელმაც, მართლაც რომ, შესანიშნავად იმუშავა. სპარსული ენის მოსალოდნელი გაბატონებისგან თავის არიდება კი არ ნიშნავდა იმას, რომ ქართველი ხალხი განრიდებოდა სპარსულ-მუსლიმური კულტურის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მიღწევას — უმდიდრეს სპარსულ მწერლობას, არამედ პირიქით, მიიღო მისი მსოფლიო მნიშვნელობის მქონე მხატვრული ძეგლები ისე, რომ ისინი ორგანული ნაწილი გახადა მშობლიური ლიტერატურისა.

XII საუკუნის საქართველოში შეიქმნა ხელსაყრელი პირობები ეროვნული კულტურის განვითარებისთვის, სწორედ ამ დროს, აღმოსავლური ნაკადის შემოსვლასთან ერთად, იწყებს განვითარებას ქართული საერო მწერლობა, რომელიც “ვეფხისტყაოსნის” სახით, განვითარების უმაღლეს მწვერვალს აღწევს.

ივანე ჯავახიშვილის სიტყვები რომ მოვიგონოთ — “აზიისა და ევროპის საზღვარზე მდებარე საქართველო ხომ აღმოსავლეთისა და დასავლეთის, ქრისტიანულისა და მაჰმადიანურის კულტურისა და განათლების შემთვისებელი და შემაერთებელი იყო” (ივ. ჯავახიშვილი, 1965, გვ. 306).

ამგვარად, ის კიდევ **“რადაც სხვა პირობა”**, რომელიც სადღაც ეგულებოდა აკადემიკოს კორნელი კეკელიძეს, უნდა ვეძებოთ ზოგადად ქრისტიანულ და ისლამურ ცივილიზაციითა გზაჯვარედინზე, კონკრეტულად კი — XII საუკუნის ქართულ-ქრისტიანულ და სპარსულ-მუსლიმურ ლიტერატურათა გადაკვეთასთან, რომელსაც მივყავართ “ვეფხისტყაოსნის” ფესვებამდე.

დამოწმებული ლიტერატურა

ალ. ბარამიძე, 1966 - ალ. ბარამიძე, “საერო მწერლობის აღმოცენება-განვითარება“, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, საქ. მეცნ. აკადემიის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო ინსტიტუტი, თბ., 1966.

ვ. გაბაშვილი, 1980 - ვ. გაბაშვილი, “შუა საუკუნეების ახლო აღმოსავლური კულტურა“, კრებ., აღმოსავლური კულტურა, საქ. მეცნ. აკად. აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი, “მეცნიერება“, თბ., 1980.

ვ. გაბაშვილი, 1980 - ვ. გაბაშვილი, “აღმოსავლური კულტურის ძირითადი თავისებურებანი (არაბულ-მუსლიმური კულტურა)“, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 250, თბ., 1985.

ვ. გაბაშვილი, 2012 - ვ. გაბაშვილი, “აღმოსავლური კულტურის ძირითადი თავისებურებანი XI-XII საუკუნეებში (სპარსულ-მუსლიმური კულტურა)”, კრებ. აღმოსავლეთმცოდნეობა, ტ. I, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა აღმოსავლეთ-მცოდნეობის ინსტიტუტი, თბ., 2012.

ვ. გაბაშვილი, 2011 - ვ. გაბაშვილი, “სპარსულ-მუსლიმური კულტურა და მისი თავისებურებანი”, საქართველოში ირანის ისლამური რესპუბლიკის საელჩოს კულტურის განყოფილების ყურნალი “კალამი”, № 9, თბ., 2011.

კ. კეკელიძე, 1981 - კ. კეკელიძე, “ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია”, ტ. II, თბ., 1981.

ივ. ჯავახიშვილი, 1965 - ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. II, თბ., 1965.

NOMADI BARTAIA

ON THE ORIGIN OF “THE MAN IN THE PANTHER’S SKIN”

The birth and development of the Georgian secular literature remains a controversial issue among the historians of the belles-lettres. Some specialists think it was related to outer factors, others believe it was solely induced by inner reasons, still others reflect the unity of the both dynamics.

Academician Korneli Kekelidze, an eminent researcher of the Georgian literature, considers the rise of the Georgian secular literature from the inner factors, at the same time the scholar feels the existence “of those other conditions”.

In my opinion, the “those other conditions” should be detected at the section of the Christian and Islamic civilizations, particularly at the cross-roads of the 12th century Georgian-Christian and Persian-Moslem literatures, where “the Man in the Panther’s Skin” apparently originated.